

**Філософське обґрунтування родинного виховання
в українській традиції XIX ст.**

Дорошко І.І., кандидат психологічних наук, доцент

Розглядаються філософські позиції Г.В.Ф.Гегеля, Д.Юма, Г.С.Сковороди, Д.І.Багалія щодо виникнення та функціонування сім'ї. Здійснено філософський аналіз родинного виховання в українській традиції XIX ст. Аналізується сутність родинного виховання, сімейних традицій та звичаїв.

Ключові слова: філософія сім'ї, родинне виховання, спорідненість.

Виховний процес у своєму історичному поступі завжди певним чином був пов'язаний з тією філософською проблематикою, яка осмислювала на відповідному світоглядному рівні ставлення людини до світу, сутність культури, вихідні цінності буття людини в світі, співвідношення її свободи і відповідальності, форми й типи людської ментальності, відношення людини до сім'ї, внутрісімейні взаємини [2, с.5]

Сім'я потрібна не тільки людині, а й суспільству. Вона сприяє удосконаленню суспільних відношень, вихованню підростаючих поколінь. Сім'я виступає опорним моментом для почуттів, мрій, допомагає здійсненню життєвих планів. Вона готує особистість до реалізації життєвих планів у суспільстві, навчає працювати, любити свою справу, доводити її до кінця.

Виховання дітей у сім'ї, погляди народу на виховання складаються історично, під впливом національного складу сім'ї, історичних і географічних умов, характеру трудової діяльності, побуту, традицій, звичаїв та обрядів.

На думку Г.Гегеля, початковим етапом соціального є сім'я – безпосередня субстанційність духу, що отримує своє визначення завдяки любові. Окрім любові, сім'я ґрунтується на таких підвалинах, як шлюб, спільна власність, піклування про дітей та їх виховання. Саме із сім'ї, зазначає Г.Гегель, беруть витoki практично всі соціальні імпульси; соціальні відносини та спілкування людей між собою зароджуються в сім'ї; сім'я постає як соціальна інституція, де природна статеві визначеність отримує

інтелектуальне та моральне значення завдяки своїй усвідомлюваності. [3,с.280].

Сім'я формується на підставі взаємної любові. Завдяки любові чоловік та жінка визнають один одного, ідентичність кожного з них визначається іншим. Таким чином, ідентичність кожного із них не є атрибутом ізольованого індивіда, а є взаємозв'язком двох особистостей. Тому сім'я, визнається більшим, ніж формальність, а любов – більшим, ніж закоханість.

В сім'ї поєднується цілокупність природи і все розглядається до сих пір, уся попередня особливість переміщується у всезагальне.

Вона є тотожністю:

- а) зовнішніх потреб,
- б) відношення між чоловіком та жінкою, природного, укоріненого у індивідах розрізнення,
- в) ставлення батьків до дітей, або природного висунутого уперед, але сутнього у якості природної свідомості.

а) Завдяки абсолютному природному існуванню чоловіка, жінки та дитини, у якому викреслюється протилежність особистості і суб'єкта, надмірне не є власністю одного. Таким чином, усувається будь-яка угода щодо власності, служінню і тому подібних речах; це все базується на передпосиланні власної особистості. А праця, власність, є абсолютно загальними, у собі і для себе, та після смерті одного з членів родини немає переходу від одного до іншого, стороннього суб'єкта.

б) Відношення між чоловіком та жінкою базується на бутті індивідуумів у якості особливого, а специфіка їх визначається саме природою, а не визначеністю абстракції, це відношення має вигляд контракту, який знімає ту передумову, на якій перебуває взагалі можливість контракту, а сама – особистість, або буття у якості суб'єкта, яка у брачних відносинах винищується; у ньому у якості цілого подається деяке сукупне обличчя. Але, те що по відношенню, характерному для контракта, повинно стати власністю іншого, не може певним чином перейти у його володіння. Воно, оскільки

відношення є особистим, залишається власністю людини, взагалі неможливий будь-який контракт відносно особистих послуг, оскільки у власність іншого може перейти тільки продукт, але не власне.

в) Завдяки дитині сім'я виходить із свого випадкового, емпіричного наявного буття, або одиничності своїх членів, - вона захищена від поняття, завдяки якому знищується одиничність, або суб'єкти.

Дитина є абсолют у площині явищ, "розумне" відношення, постійне та вічне. [4,с.309].

З філософських поглядів Д.Юма, заслуговує на увагу вихідна домінанта про соціальну організацію, яку він виокремлює з початкової форми спільності – із сім'ї. На його думку, природно-суспільний інстинкт веде людей до потреби суспільного співжиття, до неї приєднується ще одна потреба – це потяг представників різної статі одне до одного, на основі взаємності. Потяг представників різної статі формує союз, спільні турботи, зміцнює зв'язки, формує прагнення до спільного виховання дітей. Суспільність зміцнюється і розширюється, підвищується авторитет батьків, формується система організації спільності. Зв'язок між людьми, зумовлений спільністю – це спорідненість, види якої розглянемо далі у нашому дослідженні. Згідно з Д.Юмом, авторитет батьків історично еволюціонує в авторитет державного керівництва, а звичка жити в суспільстві – в державність та державу. [3, с.248].

Істотним чинником вивчення теорії і практики сімейного виховання в Україні другої половини ХІХ ст. є врахування структури народонаселення України, його соціального, етнічного складу тощо.

Аналіз досліджень з питань еволюції шлюбно-сімейних стосунків та сімейного виховання дітей у різних соціальних групах українського суспільства кінця ХІХ – початку ХХ ст. свідчить про те, що це питання залишається недостатньо вивченим. [7,с.44].

Порівняно ранній розвиток капіталістичних відносин уже наприкінці ХVІІІ ст. сприяв остаточному розпаду великої сім'ї і розукрупненню

розширеної. Остання стадія цього процесу – автономізація (відокремлення подружніх пар не тільки від розширених, а й від простих сімей) особливо інтенсивно відбувалася з середини ХІХ ст.

У ході цього процесу в рамках малої сім'ї почала утворюватися найпростіша форма – мала сім'я в її чистому вигляді, тобто нуклеарна (від слова “ядро”); нині вона є найпоширенішою. До її складу входять дві послідовні, кривно пов'язані генерації: батьки та неодружені діти.

Заслуговують на увагу, погляди Г.С.Сковороди з того, що усякий мусить пізнати свою натуру, свої схильності, так і виховання дітей. Треба, казав він, пізнати натуру й схильності дитини й розвинути їх – се й зробить дитину потім щасливою, бо дасть їй душевний спокій. Як дитина родилася і живе у здоровому чесному сімействі, тоді їй, рожденій на добро, нетрудно буде прищепити добро, честь і науку. Натура –се єдиний і справжній учитель. Не перешкоджуй їй, а тільки розчищай доріжку. Не научай яблуню, як їй родити яблучка: вже сама натура її сьому навчила. Зроби тільки для неї огорожу од свиней, одріж колючки, познімай гусень. Учити і учитися потрібно того, до чого прихильна людина: се дає сердешний спокій й задоволення собою, своїм становищем, своєю статтю, як казав Сковорода. “Коли б вона навіть була дуже проста і незначна, то й тоді у серцеві кожного чоловіка і в сій убогій хатці – під його убогою одежиною (тілом) можна знайти свого царя, свій дім, своє зачало вічності”. [1, с.208].

Якісні зміни спостерігались у трансформації складу сімей, а саме: перетворення функцій, відносин власності, подружніх та внутрішньосімейних взаємин. Яскравим показником всіх цих змін можуть виступати правові норми, у тому числі норми успадкування. Наприкінці ХІХ ст. серед українців побутувала така правова система, яка відображала процес демократизації внутрішньосімейних відносин і розукрупнення сім'ї. Правова система передбачала право успадкування як для чоловіків, так і для жінок.

У ХІХ ст.. найбільшого сенсу набули економічні основи шлюбу. Урізноманітнюються форми укладання шлюбних угод, оскільки економічний

розвиток окремих українських земель, що входили до складу різних держав, був неоднаковим, відрізнялись вони правовими аспектами.

Шлюбна угода обов'язково передбачала наявність посагу. Він складався з двох частин: скрині та худоби. У XIX ст. став обмежуватися “скринєю” (постіль, білизна, рушники). Щодо “худоби” (вона включала і худобу, і гроші, і землю). Через обезземелювання селян вона не завжди включалася до шлюбної угоди.

У зв'язку з поширенням відхідництва почали надавати меншого значення взагалі наявності у молодих землі чи худоби. Але якщо ці умови становили окремі пункти угоди і не виконувалися, то угода розривалася, а свати повертали дарунки, зроблені під час заручин. [5,с.311].

У XIX ст. місцем дошлюбного знайомства і спілкування молоді, укладення шлюбних угод на території України стають ярмарки, на які з'їжджалися жителі навколишніх сіл. Дорослі спеціально привозили туди своїх дорослих синів і дочок на виданні, а також виготовлені ними речі. Такий товар слугував найкращою для них характеристикою.

Із часом традиційні умови шлюбної угоди відживали, поступаючись грошовим сплатам; трансформувався і посаг, що тепер складався з “постілі” та “віна”. Роль посага зростала, оскільки він нерідко залишався єдиною формою приданого, до нього лише іноді батьки додавали гроші, худобу, а коли була можливість – і землю. По суті це було зменшене придане, що називалося приданком.

Відповідно до тих чи інших соціально-економічних умов, ця закономірність мала різні регіональні прояви. А саме, на Волині, не обов'язково було наділяти землею молоду, більшого значення надавали посагу. іншою була картина у районах, підпорядкованих Австро-Угорщині з її найконсервативнішою системою землеволодіння і землекористування. Складність економічного становища відбилась на пріоритеті шлюбних угод. Одруження з безземельним там називали “шлюбом на вітер”. Звідси й молодь

не брала участі у змовинах. У змовинах мов йшла не про любов, а про землеволодіння.

Для інших регіонів України, усунення молодих від участі у шлюбних угодах було характерним. Наприклад, на Поділлі укладанню угоди передували вивяди – обрядова акція з визначенням матеріального становища судженої. Функцію розвідника виконував старший родич парубка – сватач, він шукав наречену, за яку давали більше землі. Після цього, батьки молодих сходилися на змовини, але справа тим не закінчувалася. Щоб отримати інформацію про добробут сватів, робили ще й оглядини, а після цього могли засилати старостів.[5,с.311].

Тривалий час існуючі господарські міркування при укладанні шлюбу позначалися на певній обмеженості кола вибору шлюбного партнера, тобто соціальній ендогамності шлюбу. Майже до XIX ст. побутував звичай обирати супутника життя у своєму селі або найближчих селах.

Обираючи гідну для свояцьких зв'язків родину (як правило, подібну в соціальному відношенні), розв'язували і проблему вибору обранця рівного за соціальним станом.

Право українців обмежувалось укладанням нерівноправних шлюбів, перш за все між багатими та бідними. Таким чином, заможні господарі неохоче родичалися з біднотою, але й бідні селяни так само вважали за краще вибирати собі пару серед рівних. Інколи, щоб поліпшити матеріальний стан родини, батьки віддавали дітей у матеріальнозабезпечену сім'ю.

Одним із наслідків укладання нерівних шлюбів було приймацтво – поселення зятя в господарстві тестя.

В Україні можна виділити такі види приймацтва: за волею батьків, за бажанням, за запрошенням. Перший вид приймацтва передбачав меркантильні міркування батьків, зять потрапляв в економічну кабалу до тестя. І тільки після десяти років співжиття він діставав право на одержання певної частини майна.

В інших районах України поширенішим було приймацтво за запрошенням. Зять запрошували в родину дружини особливо тоді, коли там не було синів або ж коли вони були малими, а сім'ю очолювала удовиця. В останньому випадку зять виступав як голова родини, одержуючи певні права на майно, яке належало батькам дружини. У більшості губерній України (насамперед Київській, Полтавській, Харківській) приймак вважався ніби усиновленим, і його прирівнювали в майнових правах до інших членів родини.[6,с.180].

Своєрідність об'єктивних умов України зумовила різноваріантність шлюбу. Можна відзначити такі його форми: за згодою (договором, домовленістю), уходом, уводом, на віру. Перший варіант шлюбу вважався законним, інші – незаконними, оскільки вони не вписувалися в систему державного права та релігійних канонів.

Підводячи підсумки дошлюбного періоду можна сказати, що система традиційних шлюбних звичаїв істотно змінюється в кінці XIX ст. Так, спостерігається послаблення принципу вузькотериторіального спілкування молоді. Щодо шлюбної вибірковості, міська молодь, як правило, сама знайомиться з майбутнім подружжям і самостійно розв'язує питання про укладання шлюбу. На селі вибір шлюбного партнера здійснюється також самою молоддю, але переважно за участю батьків.

Заслужують на увагу звичаї, обряди весільного дійства. Багалій Д.І., у своїх дослідженнях щодо весілля на Слобожанщині, пише – у селян більше усяких обрядів, ніж у городян. Спочатку, посилалися свахи до батьків молодої, вони брали хліб та посохи. Якщо молодиця погоджувалась, вона давала старостам рушники, вишиті шовком та золотом. До родини молодого старости повертались з рушниками, якими себе і обв'язували. Це було звісткою про те, що молодий міг навіщати засватану дівчину. Перед вінчанням молода робила бенкет і вечерю подружкам з піснями. Вінчання відбувалось у неділю, а бенкет у суботу. Після вінчання молоді йшли до жениха, де на них чекали батько й мати. Вони сиділи на кожусі, вивернутому

уверх шерстю, держали у руках хліб, благословляючи молодого та відпускаючи його до молодої дівчини. Мати й батько молодої виходили у вивороченому кожусі на кочерзі або на вилах з горщиком води або вівса. Батьки сиділи на вивернутому кожусі тому, що усе мохнате було символом багатства.[1, с.172].

Описуючи одяг, Багалій Д.І. подає в деталях – молода одягнена у сірий або білий кунтуш, обута в червоні черевики з підковками, в плахті, запасці, в вишитій сорочці з стрічками у волоссі. Молодий –у жупані та черкесці, у суконних штанях, у високій червоній шапці. Роздавалися подарунки, потім виходили на двір і танцювали під троїсту музику – скрипку, бас, флейту.

Характеризуючи сім'ю, як соціальний інститут ми підійшли до визначення термінів “сім'я” та “спорідненість”.

Сім'я – це об'єднання людей, зв'язаних спільністю побуту та взаємною відповідальністю, об'єднання, що ґрунтується на шлюбі або кровній спорідненості. Основу сім'ї становить шлюбний союз між чоловіком і жінкою, у тих чи інших формах санкціонований суспільством. Саме це надає сім'ї характеру найважливішого соціального інституту.

Спорідненість – це зв'язок між людьми, зумовлений спільністю їхнього походження, що виникає на основі відношень шлюбу і поріднення.

Розрізняють два види спорідненості: природну, визначену генетичною близькістю, і соціальну, що являє собою соціально санкціоновану систему групування родинних відносин. Ця система завжди є закритою структурою і має егоцентричний характер: ступінь спорідненості починається від того, хто її здійснює.

У різних соціальних умовах виникають неоднакові системи спорідненості, які істотно відрізняються. Виокремлюються чотири основних типи.

Перший – австралійський – пов'язаний з дуальнородовою організацією. Він належить до тих часів, коли сім'я ще не стала самостійним соціальним осередком. Особливістю цього типу є реалізація принципу розмежування

родичів по лінії батька і лінії матері. Австралійський тип не розрізняє ступенів спорідненості і відображає не індивідуальну спорідненість, а відношення між групами родичів.

Історично пізнішим є арабський тип спорідненості. Він розрізняє родичів по прямій (зв'язок між людьми, один з яких походить від іншого) і бічний (зв'язок між людьми, котрі походять від одного предка) лініях.

Третій тип спорідненості – гавайський (генераційний). Він виникає тоді, коли функціонування нормальної, екзогамної форми клану стає неможливим, формується ендогамний варіант кланової організації. У гавайському типі спорідненості немає розмежування родичів як за принципом роздвоєння, так і лінійності. Єдиною диференціюючою ознакою була належність до певного покоління.

Четвертий тип – англійський, або лінійний, виникає у зв'язку з розпадом великої сім'ї. Спорідненість цього типу не диференціює родичів по лініях батька і матері, а протиставляє пряму лінію спорідненням бічним. Відношення спорідненості в цій системі мають індивідуальний характер і визначаються як лінією, так і ступенем споріднення.

Розрізняють парні, моногамні, полігамні сім'ї. Полігамна сім'я, заснована на багатошлюбності, функціонує в обмежених регіонах світу (Пакистані, Єгипті, Південній Індії) у двох формах шлюбу: полігінійному (багатоженство) і поліандрічному (багато чоловіків у жінки).

Розповсюдженим типом сім'ї, у тому числі в Україні, є моногамна сім'я. Моногамна сім'я поділяється на велику і малу. Велика сім'я характерна для Давньої Русі та України раннього середньовіччя. Мала – пізнішого походження. Серед народів Східної Європи велика сім'я не збереглася, хоча і залишилися деякі її перехідні варіанти. [6, с.184].

Існуючі сім'ї поділяються на два основних типи – просту (малу, індивідуальну, нуклеарну), що складається з однієї шлюбної пари з дітьми або без дітей, та складну (розширену, нерозділену, братську), яка складається з кількох простих сімей.

Етапи розвитку та структура сім'ї цілком відповідають вищезазначеній типології, але типологічна динаміка відзначається своєю своєрідністю, відносно регіональної специфіки, що саме стане предметом нашого подальшого дослідження.

Вважаємо, що варто прийняти до уваги аспекти походження і розвитку сім'ї, родинного виховання в українській модерній традиції XIX ст. та піклуватися про відродження традиційного статусу української родини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України / Передмова, коментар В.В.Кравченка ; Художник, упоряд. Іл. В.О.Ріяка. – Х.: Дельта, 1993. – 256 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. – К.: Либідь, 2003. – 344 с.
3. Вступ до філософії. Великі історії. – Х.: СПДФЛ Чиженко С.Ю., ТОВ “РИФ”, 2005, - 512 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Политические произведения. –М.: Наука, 1978. – 436 с.
5. Кравець В.П. Історія гендерної педагогіки, Навчальний посібник, - Тернопіль: Джура, 2005. – 440 с.
6. Культура і побут населення України: Навч. посібник / В.І.Наулко, Л.Ф.Артюх, В.Ф.Горленко та ін. – 2-е вид., доп. та перероб. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.
7. Федяєва В. Шлях освіти, 2005. № 2. Ст. 44-47.

Философское обоснование семейного воспитания в украинской традиции XIX ст.

Дорожко И.И.

Рассматриваются философские позиции Г.В.Ф.Гегеля, Д.Юма, Г.С.Сковороды, Д.И.Багалия относительно возникновения и функционирования семьи. Осуществлен философский анализ семейного воспитания в украинской традиции XIX ст. Анализируется сущность семейного воспитания, семейных традиций и обрядов.

Ключевые слова: философия семьи, семейное воспитание, родство.

**Philosophical foundation of family upbringing
in Ukrainian tradition of XIX century.**

Dorozhko I.I.

There are examine philosophical attitude of G.W.F. Hegel, D. Hume, G.S. Skovoroda, D.I. Bagaliy concerning beginning and functioning of the family. Realized philosophical analysis of family upbringing in Ukrainian tradition of XIX century. Analyze substance of family upbringing, family traditions and customs.

Key words: family upbringing, philosophy of family, kinship.